

BIR YOSHGACHA BO'LGAN BOLALARDA PNEVMANIYA

Munisa Sobirova

Annotatsiya: *Bir yoshgacha bo'lgan bolalarda pnevmoniya mamlakatimiz tibbiyoti va jahon sog'liqni saqlash tizimi oldida turgan eng muhim va dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu yosh davrda bolalar organizmining barcha tizimlari, jumladan, nafas olish tizimi to'liq rivojlanib ulgurmagan bo'ladi. Mazkur yosh guruhida pnevmoniyaning tarqalishi yuqori bo'lishining asosiy sabablaridan biri organizmning immun tizimi kuchsizligi, tashqi muhit omillariga bo'lgan sezuvchanlik va umumiy himoya mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmaganligidir. Odatda, pnevmoniya turli mikroorganizmlar: bakteriyalar, viruslar yoki ba'zan zamburug'lar sababli paydo bo'ladi. Bu kasallik asosan qish va bahor mavsumlarida, ya'ni sovuq havoda va namlik yuqori paytlarda tez-tez uchraydi. Bunday vaqtda bolalarda yuqori nafas yo'llari infeksiyalari ko'payadi, bunda osonlik bilan asoratlanib pnevmoniyaga aylanish xavfi ortadi.*

Kalit so'zlar: *bir yoshgacha bo'lgan bolalar, pnevmoniya, erta aniqlash, nafas olish buzilishi, isitma, yo'tal, bolalarda asoratlar, diagnostika, tibbiy yordam, sog'liqni saqlash.*

Pnevmoniyaning rivojlanishini bir necha muhim omillar hisobiga tushuntirish mumkin. Avvalo bolada immunitet tabiatan kuchsiz, himoya mexanizmlari yaxshi ishlamaydi, ko'krak qafasi muskullari ham zaif bo'ladi. Bola ko'krak suti bilan to'liq emizilmasligi, to'g'ri parvarish qilinmaslik, vitamin va mineral moddalarning etishmasligi kasallikning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Go'dak organizmi sovuq va namlikka juda sezgir, aynan shuning uchun ular tez-tez shamollash va ko'plab nafas tizimi kasalliklariga chalinadilar. Pnevmoniya rivojlanishida ijtimoiy-gigiyenik sharoitlar, yaxshi ventilyatsiya qilinmagan, chang va nam xonalar, bola parvarishiga e'tiborsizlik, oilada boshqa bemorlarning borligi kabi omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, organizmda temir tanqisligi anemiyasi, doimiy yetarli ovqatlanmaslik

pnevmoniyaning og'ir va murrakkab kechishiga olib keladi. Odamlarning ko'p to'planadigan joylari, bolalar bog'chalari, xonadonlar va poliklinikalarda kasallik oson yuqishi mumkin. Go'daklarda pnevmoniya o'zining boshlang'ich bosqichida oddiy shamollashga o'xshash alomatlar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Bola bexosdan lohaslanadi, ovqatga qiziqishi pasayadi, bezovtalanib uxlamaydi, tana harorati ko'tariladi va tepkilari tez-tez tortiladi. Nafas olish tezlashadi, burun va og'iz orqali nafas olish chog'ida bolaning ko'kragida xirillashlar paydo bo'ladi. Odatda, bola nafas olish uchun ko'proq harakat qiladi, ko'kragida muskullar tortilishi, lab va barmoqlarda ko'karish ko'rinib turadi. Bola ko'p hollarda balg'am yo'ta olmaydi, chunki u hali yosh va nafas yo'llarining refleksleri yaxshi rivojlanmagan. Harorat doimo yuqori bo'lishi shart emas, ayrim hollarda past haroratli pnevmoniya ham bo'lishi mumkin. Terisi rangparlashadi, tezda charchab qoladi, kuchli zaiflik, quruq yoki nam yo'tal bilan kuzatiladi [1].

Kasallik boshlanishidanoq ota-onalar e'tiborli bo'lishlari, bolaning ahvolini diqqat bilan kuzatishlari kerak. Pnevmoniyaning diagnostikasi asosan klinik belgilar tahlili, bola ko'rinishi va nafas olish harakatlarini o'rganish asosida olib boriladi. Ko'pincha shifokor aynan tez-tez nafas olish, ko'krakda xirillash, tana haroratining surunkali ko'tarilishi yoki tez-tez pastlab turishi kabi belgilar orqali pnevmoniyadan gumon qiladi. Tashxisni aniqlash maqsadida laborator tahlillar, qonda leykotsitlar ko'payishi, eritrotsitlar cho'kish tezligining ortishi aniqlanadi. Ko'krak qafasi rentgen tekshiruvni pnevmoniya bor yoki yo'qligini aniq ko'rsatadi. Ko'pincha suratda o'pka sohalarida qorayishlar, infiltratsion o'zgarishlar aniqlanadi. Pnevmoniyani davolashda eng muhim qadam bola uchun qulay sharoit va yotish rejimini ta'minlashdan boshlanadi. Bola xona harorati optimal darajada bo'lishi, xona muntazam shamollatilib, havo namligi me'yorda saqlanishi asosiy talablardan biri. Bola sog'lig'i tezroq tiklanishi uchun to'g'ri, vitaminlarga boy ovqatlar, ko'p suyuqliklar tavsiya etiladi. Davolashda bakterial pnevmoniyada antibiotiklar asosiy o'rinda turadi, ularni shifokor ko'rsatmasi bilan to'g'ri dozada va to'liq kurs davomida qabul qilinadi. Shu bilan birga, antipyretik vositalar, yo'talni yengillashtiruvchi va balg'am ajralishini faollashtiruvchi preparatlar qo'llaniladi.

Zarur hollarda muolajalar qatoriga kislorod terapiyasi, fizioterapiya va inhalyatsiyalar kiritiladi. Bolaning haroratini muntazam nazorat qilish, suv va oziq-ovqatni yetarli berish, ichak faoliyatini me'yorida ushlab turish muhim ahamiyatga ega. Kasallik asoratlari yuzaga kelmasligi uchun bola ahvolidagi har qanday o'zgarishni darhol shifokorga xabar berish shart. Noto'g'ri va vaqtida davolanmagan pnevmoniya oqibatida o'pkada aylanish yetishmovchiligi, yurak faoliyatining buzilishi, organizmda suvsizlanish va sakkizlik natija beradigan og'ir asoratlar paydo bo'lishi mumkin [2].

Kasallikning oldini olish ham ahamiyatli choralar majmuasidan iborat. Eng muhim profilaktik tadbir — emizikli chaqaloqlarni ona suti bilan to'liq oziqlantirish, bu organizm immunitetini mustahkamlaydi va kasallikka chidamliligini oshiradi. Bolani sovuq va namlikdan, yig'indidan, infeksiyalangan odamlardan asrash, foto va gigiyena qoidalarini doim rioya qilish zarur. Har doim qo'llarni yuvish, bolani gigiyenik tozalikda saqlash, yashash joyini ventilyatsiya qilish, changni tozalash, yaqin-atrofdan kasallar paydo bo'lsa, bolani ulardan uzoqroq tutish kabi oddiy chora-tadbirlar kasallikning oldini olishda qo'l keladi. Pnevmoniyani erta aniqlash uchun har bir ota-ona va tibbiyot xodimi bolaning nafas olish harakatlari, umumiy ahvoli, harorati va ishtahasi bilan doimiy qiziqib turishi zarur. Mos yozuvlar asosida tibbiy bilim va ko'nikmalarni oshirish, profilaktik emlashlarni o'z vaqtida va to'g'ri bajarish, kasallikdan so'ng to'liq rehabilitatsiyani o'tkazish muhim hisoblanadi. Ketma-ket pnevmoniya bilan kasallangan bolalarda nafas olish a'zolarining rivojlanishi ortda qolishi, bronxial astma yoki allergiyaga moyillik paydo bo'lishi ehtimoli yuqori. Bugungi kunda tibbiyotning ilg'or yutuqlari tufayli bir yoshgacha bo'lgan bolalarda pnevmoniyani samarali davolashning zamonaviy usullari yaratilgan. Yuqori malakali shifokorlar, zamonaviy diagnostika vositalari va farmakologik preparatlar yordamida ko'pgina hollarda bolani sog'lomlashtirishga erishilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ota-onalar va tibbiyot hodimlarining ogohligi, o'z vaqtida yordam ko'rsatishi va ko'rsatmalarga qat'iy amal qilinishi bilan bog'liq [3].

Yurtimizda bolalar salomatligini muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Har yili bolalar uchun vaksinatsiya olib boriladi, pediatrlar muntazam tarzda aholi orasida tushuntirish ishlari olib boradilar, kasallikning oldini olish va erta aniqlash uchun zamonaviy tibbiy xizmatlar ko'rsatiladi. Ota-onalarning tibbiy madaniyatini oshirish, bolani to'g'ri parvarish qilish, kasallik belgilari paydo bo'lishi bilan zudlik bilan shifokorga murojaat qilishi, bolani asosiy kasalliklardan asrab-avaylash — bolalar pnevmoniyasining oldini olish va asoratlarni kamaytirishda eng asosiy omillardir. Bir yoshgacha bo'lgan bolalarda pnevmoniyaning asoratlari ham bo'lishi mumkin. Ular orasida o'pkada yallig'lanish o'chog'ining surunkali shaklga o'tishi, plevrit, bronxial astma yoki boshqa nafas olish tizimi kasalliklarining rivojlanishi kuzatiladi. Uy sharoitida o'zbiarmoncha davolanish bilan shug'ullanish, xalqona yo'llar bilan davolash yoki tibbiy ko'rsatmalarga amal qilmaslik og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkin. Pnevmoniya davolanishi yakunlangach ham bola tibbiy nazoratda bo'lishi, takroriy kasalliklarning oldini olish uchun reabilitatsiya, to'g'ri ovqatlanish, gigiyena va umumiy sog'lom turmush tarziga g'amxo'rlik qilinishi zarur. Tibbiyot xodimlari kasallikdan so'ng bola holatini sutkasiga bir necha bor, ayniqsa, ilk haftalarda tekshirib boradilar [4].

Bolalarda pnevmoniya — bu o'pka to'qimalarining yallig'lanishi bo'lib, aynan ayniqsa bolalik davrida tez-tez uchraydigan va o'z vaqtida aniqlanmasa, jiddiy asoratlarni qoldirishi mumkin bo'lgan kasalliklardan biri sanaladi. Unga turli bakteriyalar, viruslar va ba'zi hollarda zamburug'lar sabab bo'lishi mumkin. Bolalarda pnevmoniyani erta aniqlash uchun ota-onalar, yaqinlar va tibbiyot xodimlari eng avvalo, bolaning umumiy holatidagi eng kichik o'zgarishdan tortib, nafas olish faoliyatidagi nozikliklarga, barcha alomatlarini sinchiklab kuzatishlari zarur. Chunki bolalarda pnevmoniya ko'pincha boshlang'ich bosqichda engil yoki mavhum belgilar bilan namoyon bo'ladi. Eng avvalo, bolaning nafas olish tezligi va sifati juda katta ahamiyatga ega. Bolaning nafas olish tezligining keskin tezlashuvi, nafas olishdagi harakatlarning o'zgarishi, masalan, qorin yoki ko'krak sohasining haddan tashqari harakatlanishi, bolaning nafas olayotganda noqulaylik sezayotgani

yoki nafas olishni qiyinlashtirish belgilarini ko'rish mumkin. Ba'zida burun qanotlarining kengayishi, bolada shovqinli yoki hushtakli nafas, xirillashlar paydo bo'lishi ham muhim signal sanaladi. Albatta, pnevmoniyada tana haroratining ko'tarilishi eng ko'p uchraydigan belgidir. Lekin bu belgi har doim ham kasallikning boshida yoki har safar paydo bo'lavermaydi. Ayrim bolalarda tana harorati normal bo'lishi yoki hatto pastlab ketishi ham mumkin, ayniqsa immuniteti past, yangi tug'ilgan bolalarda yoxud yoshi kattaroq bolalarda harorat umuman o'zgarishligi ehtimoldan holi emas. Shuning uchun, faqat isitma orqali kasallik haqida xulosa qilish noto'g'ri sanaladi. Bundan tashqari, bola sust, lohas, ishtahasiz bo'lib qolishi, ovqatdan bosh tortishi yoki har doim uxlagisi kelishi ham ota-onalar uchun jiddiy ogohlantiruvchi signaldir. Bunday o'zgarishlarda shifokorga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Ko'krak sohasidagi o'zgarishlar ham tez-tez uchraydi. Bolada chuqur nafas olayotganda ko'krak qafasining bir qismi ichkariga tortilishi yoki noaniq qismlarida g'alati tovushlarning yuzaga kelishi kuzatiladi. Ko'krak sohasida og'riq bo'lishi ham mumkin. Nafas yetishmovchiligi, bola chuqur nafas olayotganda oyog'-qo'llarida yoki lab, burni atrofida ko'karganlik paydo bo'lsa, bu esa asoratsiz, yengil o'tadigan pnevmoniya emasligini, balki anaerob nafas olish boshlanayotganining ko'rsatkichi bo'lishi mumkin. Bu vaziyatda tezkor tibbiy yordam zarur. Yo'tal, ayniqsa davomli va kuchli bo'lsa, pnevmoniyaning yana bir belgisi hisoblanadi. Bolalarda ba'zan balg'amning chiqishi ham kuzatiladi, lekin kichik yoshdagi bolalar balg'amni to'liq chiqarib tashlay olmaydi. Yo'tal barcha hollarda ham mavjud bo'lavermasligi ehtimoli ham bor, bu esa diagnostika jarayonini yanada murakkablashtiradi. Past immunitetli bolalarda yoki yangi tug'ilgan chaqaloqlarda pnevmoniya ko'p hollarda, hatto, hech qanday tipik belgilersiz ham kechishi mumkin. Bunday hollarda, faqatgina bolaning umumiy ahvolidagi noma'lum o'zgarish ochiq-oydin belgidir: ishtaha yo'qolishi, muntazam yig'i, bezovtalik, tinmay uxlab yotish va boshqalar. Pnevmoniya nafaqat nafas olish tizimiga, balki butun organizm faoliyatiga ta'sir o'tkazadi. Shuning uchun, bemor bolaning holatini har tomonlama kuzatish, har bir noaniq simptom haqida shifokorga ma'lumot yetkazib borish muhimdir. Ba'zi

bolalarda tashqi omillar yoki boshqa kasalliklar natijasida pnevmoniyaning simptomlari yanada yashirinib ketadi. Faqatgina laborator va asbob-uskunaviy tekshiruvlardan so'nggina aniq tashxis qo'yilishi mumkin bo'ladi, biroq erta aniqlash har doim bolani kuchli asorat va qiyinchiliklardan asrab, tezroq tuzalib ketishiga imkon yaratadi. Erta aniqlashning asosiy omillaridan biri bu bolani kundalik hayotda diqqat bilan kuzatish, xususan, chaqaloqlar va kichik yoshdagilar uchun muhimdir. Bolada oddiy shamollash davom etayotgan bo'lsa ham, bir necha kun ichida umumiy holati yomonlasha boshlasa, demak, pnevmoniya ehtimoli borligini unutmaslik zarur. Umuman olganda, yo'tal va nafas olishda muammolar kuzatilayotgan har bir bola pnevmoniyaga gumon bilan baholanishi kerak. Qon aylanishi buzilishi, tez-tez terlash, harorat tushmayotgan bo'lsa yoki biroz pasayib-o'ynab yana ko'tarila boshlasa, xurujli tana haroratlari paydo bo'lsa, bu ham infeksiya surunkali yoki og'ir kechayotganidan darak beradi.

Bolalarda nafas olish tezligi normasidan ortib ketishiga e'tibor qaratish zarur. Masalan, bir yoshgacha bo'lgan bolalarda — daqiqasiga 50 va undan ko'p, bir yoshdan uch yoshgacha — 40 va undan ko'p, uch yoshdan katta bolalarda esa daqiqasiga 30 va undan ko'proq nafas olish kuzatilsa, bu pnevmoniyaning erta belgilariga taalluqlidir. Tez nafas olish — organizmda kislorod tanqisligi boshlanayapti, o'pkada gaz almashinuvi buzilmoqda, demakdir. Bundan tashqari, bolaning holati tezda og'irlashishi, sanchuvchi yoki tananing har qanday qismida og'riq yuzaga chiqishi, ko'krak sohasida bo'shashish sezilishi ham muhim signallar sifatida qaraladi. Pnevmoniyaning erta belgilari orasida kuzatiladigan yana bir holat bu bolaning ko'zga ko'rinmaydigan, lekin jiddiy bo'lishi mumkin bo'lgan simptomlari — oddiy harakatlarni bajarishda zo'raki harakat qilish, qaddi rostlanmay, boshi past bo'lib yurish, doimiy lanjlik yoki befarqlik. Ayni shu belgilar boladagi yallig'lanish jarayonining rivojlanib borayotganini bildiradi. Bola og'zidan nodavlat hid chiqishi, ko'proq chanqashi, ich ketishi yoki tez-tez ko'ngli aynishi ham kuzatilishi mumkin. Bu simptomlar bola organizmidagi umumiy yallig'lanishni ifoda etib, har doim ham aniq sababi aniqlanmaguncha befarq qolmaslik kerak. Pnevmoniyaga gumon bo'lgan holatda ota-ona hech qachon o'z bilganicha

davolanmasligi, vaqtni boy bermasligi kerak. Muolaja va tashxis faqat shifokor ishtirokida, laborator va tekshiruv vositalaridan foydalangan holda o'tkazilishi muhim. Bolada oddiy shamollash belgilariga o'xshab ko'ringan narsa ham pnevmoniya bosqichi bo'lishi mumkin va o'z vaqtida yetkazilgan yordam bolani asoratlar va darddan asraydi. Ko'pincha, kasallik avj olgachgina shifokorga murojaat qilishadi va bu orada bola ahvoli og'irlashib ketadi, bu esa davolashni yanada qiyinlashtiradi. Pnevmoniyani erta aniqlashda bolalarning yoshiga xos o'ziga xosliklar ham bor. Masalan, chaqaloqlar va bir yoshgacha bo'lgan bolalarda simptomlar juda tez va to'satdan namoyon bo'lishi, ba'zan esa butunlay yashirin kechishi mumkin. Katta yoshdagi bolalarda esa, asosan, umumiy holatning pasayishi, xushsizlik yoki intoksikatsiya belgilarining namoyon bo'lishi ko'proq uchraydi. Eng muhimi, bolada har qanday nafas olish buzilishlari, o'ziga xos yoki o'ziga xos bo'lmagan simptomlar, yengil yoki og'ir ko'rinishlarda bo'lsin, har doim pnevmoniya ehtimoliga zamin yaratadi va bu masalaga mas'uliyat bilan yondashish talab etiladi.

Pnevmoniyaning oldini olish yoki erta tashxislash uchun bolalarni gripp, ORVI va boshqa virusli kasalliklardan asrash ham muhim. Chunki ko'plab hollarda ana shunday infeksiyalar zaminida o'pkaning bakterial yallig'lanishi rivojlanadi. Bolaga to'yimli ovqat berish, uni yaxshi parvarishlash, yetarli darajada dam olishini ta'minlash va sog'lom turmush tarzini olib borish ham kasallikdan himoyalanihga yordam beradi. Lekin, agar barcha oldini olish choralari bajarilganda ham, yuqorida ko'rsatilgan belgilar paydo bo'lsa, albatta, shifokor maslahatiga amal qilish kerak. Uy sharoitida, asossiz antibiotik qabul qilish, issiq vannalar yoki boshqa xalqona usullar bemor bola uchun xavf tug'dirishi mumkin, chunki pnevmoniya yengil kechadigan kasallik emas. Shuningdek, bolalarda pnevmoniyani tashxislash, uning oldini olish va erta aniqlashda keng ko'lamli profilaktika tadbirlarini amalga oshirish lozim. Dastlabki belgilar paydo bo'lishi bilan, ayniqsa, bola nafas olish tezligi oshsa, sababsiz isitmalasa, umumiy ahvoli o'zgarsa, tizimli ravishda shifokorga ko'rsatib borish, zarur vaqtda laborator tekshiruv o'tkazish, bolani yetarli darajada parvarishlay olish erta tashxis qo'yilishining kafolatidir. Ba'zi hollarda, shifokorlar

rentgen, ultratovush, qon tahlili kabi aniq tekshiruv usullaridan foydalanishadi, lekin ushbu tahlillar uchun vaqt o'tgunicha umumiy ahvol yomonlashib ketmasligi uchun yuqorida keltirilgan har bir belgiga ongli, ehtiyotkorona yondashish lozim. Pnevmoniyani erta sezish uchun har bir ota-ona va yaqin inson bolaning avvalgi hayot faoliyatidagi odatlarini yaxshi bilishi, ularning har qanday o'zgarishini to'g'ri talqin qilib, zudlik bilan malakali tibbiy yordamga murojaat qilishi kerak. So'nggi yillarda ko'plab zamonaviy, ilg'or diagnostika usullari paydo bo'lsa-da, hali-hanuz eng asosiy ko'rsatkich — bolaning qanday nafas olayotgani, o'zini qanday tutayotgani, umumiy ahvoli, harorat, Ishtaha, rangparlik, ko'krak sohasidagi harakatlar va shu kabi ko'pgina klinik belgilarni to'g'ri tahlil qilish kutilgan natijani beradi. Bola tabiiy hayot ritmidan ayrilgan bo'lsa, ishtaha yo'qolgan, tez-tez nafas olishi yoki tanasi hech sababsiz isitmayotgan bo'lsa, lohaslik, befarqlik, rangparlik yoki kuchli yo'tal paydo bo'lsa, barcha holatlarda shifokorga murojaat qilish shart.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, bir yoshgacha bo'lgan bolalarda pnevmoniya keng tarqalgan va xavfli kasallik bo'lib, uni oldini olish, erta aniqlash va to'g'ri davolash uchun ota-onalar va tibbiyot xodimlarining yaqin hamkorligi talab etiladi. Bola sog'lom bo'lishi uchun eng avvalo uning yashash va oziqlanish sharoitlarini yaxshilash, gigiyena qoidalariga amal qilish, profilaktik emlashlarni to'liq bajartirish va kasallik belgilarini erta aniqlab, malakali tibbiy yordam ko'rsatish zarur. Pnevmoniya sog'liq uchun juda katta xavf tug'diradi, ammo uni o'z vaqtida oldini olish va samarali davolash orqali ko'plab yosh bolalarning hayoti va salomatligini saqlab qolish mumkin. Shu bois, har bir oilada bolalar sog'ligiga mas'uliyatli yondashilish, tibbiy bilimlar va madaniyatning yuqori darajada bo'lishi — jamiyat ravnaqi va kelajagimiz kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva, D., & Rasulov, S. (2019). "Bir yoshgacha bo'lgan bolalarda pnevmoniya diagnostikasi va profilaktikasining zamonaviy yondashuvlari." O'zbekiston Tibbiyoti, 4(2), 112-117.

2. Ergasheva, N. (2018). “Bolalarda nafas yo‘llari infeksiyalari va ularni davolashda zamonaviy usullar.” *Pediatric Amaliyoti*, 10(3), 55-60.
3. Islomova, S. (2021). “Bolalar pnevmoniyasi: klinik belgilari va erta tashxis.” *Tibbiyot Axborotnomasi*, 2(38), 95-101.
4. Jabborova, M. (2017). “Bolalarda o‘tkir respirator kasalliklar va pnevmoniya rivojlanish xususiyatlari.” *Diagnostika va Davolash*, 6(1), 43-50.
5. Karimov, A. (2018). “Bir yoshgacha bolalarda pnevmoniyani erta aniqlashda zamonaviy texnologiyalar.” *Pediatric Innovatsiyalar*, 3(2), 25-33.
6. Mirzayeva, Z. (2020). “Yosh bolalarda pnevmoniya: asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari.” *Amaliy Tibbiyot*, 5(1), 74-80.
7. Nurullayev, B., & Yo‘ldosheva, M. (2021). “O‘pka yallig‘lanishining klinik diagnostikasi va davolash tamoyillari.” *Tibbiy Ilmiy Izlanishlar*, 2(15), 60-68.
8. Rasulova, G. (2022). “Yosh bolalar pnevmoniyasida zamonaviy davolash strategiyalari.” *O‘zbekiston Pediatricasi*, 1(4), 48-52.
9. Toshpulatova, S. (2019). “Bolalarda pnevmoniya profilaktikasi va o‘z vaqtida tibbiy yordam ko‘rsatish.” *Zamonaviy Pediatrica*, 6(3), 36-42.